

● geuzenhoek horebeke

erfgoed●prokkels

*getuigenissen van 450 jaar protestantisme
in de Vlaamse Ardennen*

● geuzenhoek horebeke

Situering

In het zuiden van de provincie Oost-Vlaanderen, in het hart van de Vlaamse Ardennen, vinden we de landelijke gemeente Horebeke, een samenvoeging van Sint-Maria- en Sint-Kornelis-Horebeke, goed voor ruim tweeduizend inwoners en daarmee de kleinste fusiegemeente binnen de provincie. Vroeger in essentie een landbouwgemeente is Horebeke nu geëvolueerd tot een woon- en slaapgebied in het groen, ver van alle industrie en snelverkeer, voor mensen die zich niet willen opsluiten binnen de muren van een appartement, maar nog enkele aren grond onder hun voeten nodig hebben. In het noordwestelijk deel van de gemeente bevindt zich de zogenaamde Geuzenhoek, een vrijwel unieke plaats in Vlaanderen, waar het protestantisme sinds de 16de eeuw permanent is blijven bestaan. De Geuzenhoek omvat de gehuchten Korsele (destijds Corseele), Rokegem en Vrijsbeke en is nooit een homogeen protestantse wijk geweest. Sinds de 16de eeuw wonen katholieken en protestanten er tussen elkaar, zij het dat er vroeger wel degelijk virtuele barrières waren: men ging zo weinig mogelijk om met de ‘anderen’. De Horebeekse protestanten zijn geen importproduct, alleen de leer kwam van buitenaf, maar de mensen waren pure Vlamingen, zij het in de loop der eeuwen flink beïnvloed door Nederlandse predikanten en onderwijzers.

Historische inleiding

Zolang als de christelijke kerk bestaat, zijn er meningsverschillen en splitsingen geweest; sommige alleen nog goed voor historici en theologen, andere zeer ingrijpend. Denk aan het grote Schisma tussen de Roomse en de Orthodoxe christenheid in 1054.

Aan het einde van de middeleeuwen was de West-Europese (Rooms-Katholieke) Kerk dringend aan herbronning toe. Er was protest tegen de weelderige gang van zaken in de Kerk; men had terecht kritiek op de zedenverwildering bij de hoge en lage clerus en daar voegde Luther een nieuwe visie over de leer van de vergeving van zonden aan toe.

Mede door de opkomst van het humanisme (Erasmus), dat het denken op nieuwe wegen bracht, was het klimaat gunstig om nieuwe ideeën te lanceren. Door de boekdrukkunst konden nieuwe gedachten op korte tijd en op relatief grote schaal door West-Europa verspreid worden, althans voor wie kon lezen! Toen in 1517 de augustijner monnik en professor in de theologie Maarten Luther, in Duitsland een dispuut onder geleerden wilde op gang brengen op basis van zijn 95 stellingen tegen de praktijk van de aflatenhandel, dan kwam dit niet zomaar uit de lucht vallen.

Via het augustijnenklooster in Antwerpen en de Universiteit van Leuven kreeg Luther bekendheid in Vlaanderen. Mede door de Rederijkerskamers bleef het niet beperkt tot de kringen van de geleerden, maar kwam ook het gewone volk er mee in aanraking.

Maar de gevestigde kerk was hier niet rijp voor en de wereldlijke overheid (keizer Karel V) wilde geen dissidenten die de vrede en rust in gevaar konden brengen. De keizer roeide het lutheranisme in Vlaanderen uit en veel aanhangers zochten hun heil in het buitenland, o.a. in Zuid-Engeland. Maar een kwarteeuw na Luther zou Calvijn in Frankrijk en later in Zwitserland (Genève) een eigen versie van de nieuwe leer uitwerken.

Dat calvinisme drong door in onze streek, mogelijk in het spoor van de handelaars in wandtapijten via Frankrijk en Doornik. Rond 1560 kende de nieuwe leer een felle uitbreiding. Men ontmoette elkaar niet meer in het geheim, maar er werden buiten de steden in open veld of bos, beschermd door eigen ordediensten, erediensten georganiseerd, de zogenaamde hagenpreken. Die trokken meer en meer publiek en de (katholieke) kerken liepen leeg. Een volgende stap was de 'overname' van een aantal kerkgebouwen door de hervormden.

In 1555 trad Karel V af ten gunste van zijn zoon Filips II, die ons land vanuit Madrid met ijzeren hand regeerde. Hij buitte de Nederlanden als een wingewest uit. Zijn steeds hogere belastingen, zijn gehate Spaanse troepen en zijn verdrukking van de vrije mening om de Kerk ter wille te zijn, joegen de bevolking tegen hem in het harnas.

Dat resulteerde in het Smeekschrift der (lagere) Edelen aangeboden aan de landvoogdes Margaretha van Parma. Het was bij die ontmoeting dat Berlaymont, een van de hovelingen, tot de landvoogdes de fameuze woorden sprak: *'Ne craignez point, Madame, ce ne sont que des gueux'*. Vrees niet, Mevrouw, het zijn maar schooiers. Maar de smekelingen hadden het opgevangen en voortaan gebruikten zij de naam 'Geus' als erenaam. Later maakte men onderscheid tussen Watergeuzen die de Noordzee onveilig maakten en Bosgeuzen, het volkje uit de bossen rond Oudenaarde. Daarmee wordt ook de naam 'Geuzenhoek' duidelijk.

Jacob Blommaert

Oudenaarde

Jacob Blommaert, meester-tapijtwever en tapijthandelaar, ook schepen van de stad Pamele (Oudenaarde-rechteroever), ging over naar het nieuwe geloof en werd verbannen. Hij belandde bij de Watergeuzen en nam deel aan de inname van Den Briel en de verdere verovering van de Nederlanden op de Spanjaarden.

Op 7 september 1572 veroverde hij zijn geboortestad Oudenaarde in opdracht van Oranje en vestigde er een calvinistisch bestuur. Maar een maand later moest hij vluchten voor de troepen van Alva en in de achtervolging kwam hij om het leven.

Horebeke

Het protestantisme verdween aan het einde van de 16de eeuw uit Oudenaarde, maar leefde voort in de dorpjes ten oosten van de stad. Niettegenstaande de acties van de Contrareformatie overleefden de hervormden, min of meer in den duik, overdag in schijn een beetje katholiek (ze lieten hun kinderen dopen door de pastoor), 's avonds hielden ze geheime bijeenkomsten in kelders en schuren bij korte bezoeken van predikanten uit het Noorden. Protestantse weeskinderen werden gekidnapt en in kloosters heropgevoed. Men betaalde dubbele erfenislasten en ging klagen in het Noorden, waar de instanties via Brussel de zaken weer trachtten recht te trekken.

Geleidelijk ontstond een concentratie rond Horebeke, waar de iets grotere groep regelmatig geloofsgenoten uit de andere dorpen (Mater, Etikhove) aantrok via onderlinge huwelijken. De beperkte godsdienstvrijheid van Jozef II (1781), het protestantse Hollandse bewind (1814–1830) en de vooruitstrevende Belgische grondwet schiepen de passende omstandigheden om de gemeenschap te laten openbloeien. In relatief korte tijd verscheen een geschikt patrimonium: de Oude Kerk (1795), het schooltje (1820), het kerkhof (1824), de pastorie (1841) en de Nieuwe Kerk (1872).

Toch bleven er harde noten te kraken: de schoolstrijd rond 1880, de Eerste Wereldoorlog, het wegvallen van de landbouw als beroepsbezigheid, gevolgd door emigratie, werk buiten het dorp en verhuis, gemengde huwelijken, geloofsvervlakking en -afval.

Rondgang

We vertrekken van de parkeerplaats naast de kerk, gaan de kerk voorbij en slaan rechts de Koning Willemdreef in. We passeren het kerkhof, lopen nog tien meter verder en slaan een onbescheiden blik in de tuin van het achterliggende woonhuis, het 'Cleen Craeyveldt' (1).

Met het Edict van Tolerantie van Jozef II (1781), dat officieel godsdienstvrijheid verleende aan de niet-katholieken, lag de weg open voor de bouw van een onopvallend vergaderlokaal dat er niet mocht uitzien als een kerk. Het boerderijtje van Jozef Vanderhaegen leek wel een geschikte plaats, een beetje afgeschermd door de boerderij van De Potter, waar nu de Nieuwe Kerk staat. Daar werd rond 1788 een kamer gebouwd die duidelijk geen deel uitmaakte van het woonhuis. Op een oude foto zien we, dat het gebouw twee ingangdeuren had, links voor het woongedeelte, rechts voor het kerklokaal. De ronde boog boven de deur geeft duidelijk aan dat hier iets bijzonders aan de hand was.

De Oude Kerk

Al vlug stelde men vast, dat de kamer veel te klein was voor de bijeenkomsten en daarom werd in 1794–1795 aan de rechterzijde een grotere zaal bijgebouwd. Dat we intussen van Oostenrijks naar Frans bestuur waren overgegaan, deed voor onze mensen niets ter zake, de broodnodige financiële steun kwam uit Zeeland.

We betreden nu het kerkhof en gaan tot aan het witte gebouw, de Oude Kerk (2). Oorspronkelijk ontbrak het ingangsgedeelte, men viel letterlijk met de deur in huis, wat in de winter nogal storend was, als laatkomers regen en sneeuw binnenlieten.

Van de oorspronkelijke binneninrichting schiet niets meer over, maar men kan zich inbeelden, dat tegen de achtermuur een kleine preekstoel stond. Verder waren er rijen stoelen of banken zonder leuning, rechts voor de mannen, links voor de vrouwen. Van de parochiekerk van Volkegem werd in 1825 een klein orgeltje gekocht en op het doksaal geplaatst.

Tegenwoordig doet het gebouwtje nog dienst voor vergaderingen, ook als repetitieruimte voor het kerkkoor en op zondagochtend komen de kinderen er bijeen om onder leiding van een volwassene kinderkerk te houden op hun eigen niveau. En na de dienst komen de volwassenen er koffie drinken. Een aantal leden is in de laatste decennia uitgezwermd naar de omliggende stadjes en dorpen en zo is de behoefte ontstaan om elkaar op zondag te ontmoeten en op de hoogte te blijven van elkaars belevenissen.

Aan de zijmuren zien we twee marmeren gedenkplaten voor twee voormalige onderwijzers, die samen ongeveer honderd jaar organist en koordirigent zijn geweest.

- geuzenhoek horebeke

Het kerkhof (3)

Tegenover de deur van de Oude Kerk zien we een **grafkelder** (3.1), het allereerste graf. Dat was de aanleiding tot de aanleg van het kerkhof. Een van de protestantse Nederlandse ambtenaren in Oudenaarde verloor in 1822 in één week tijd zijn echtgenote en hun twee kinderen. Een begrafenis in het katholieke Oudenaarde zag hij niet zitten; een overbrenging naar Delft in Nederland was in de praktijk geen optie. Dus vroeg hij aan zijn geloofsgenoten in Horebeke of er een stukje grond bij de kerk kon afgestaan worden. En zo kwam er dit eerste graf. Merk op, dat er op de grafsteen namen noch data staan; was dit uit voorzichtigheid? Deze ambtenaar, die zijn weg kende in de ministeries, deed een aanvraag in Den Haag om een kerkhofje te mogen aanleggen. Dat werd via een Koninklijk Besluit van koning Willem I toegestaan. Er volgde een officiële subsidie én een particuliere gift van de koning. In de omheiningmuur is een **gedenksteen** (3.2) te zien. Anderhalve eeuw later kreeg het straatje naast het kerkhof de naam Koning Willemdreef, gedeeltelijk een herinnering aan de lang vergeten benaming 'Losdreef'.

Bij de bouw van de Nieuwe Kerk (1872) werd het kerkhof uitgebreid. Kort tevoren was door onbekende handen op het oude gedeelte een boompje geplant, dat zich mettertijd ontpopte tot de monumentale **treurbeuk** (3.3), die nog altijd de site beheerst.

Langs het voetpad naar de Oude Kerk worden de urnen begraven van personen die gecremeerd zijn, voor zover zij niet bijgezet zijn in graven van familieleden. Drie oud-predikanten van de gemeenschap liggen hier begraven, evenals verscheidene bekende figuren uit het Vlaamse protestantisme. Opvallend is de overheersende naam Blommaert. Van rond 1780 hebben verschillende generaties grote gezinnen met in meerderheid jongens tot een explosie van deze naam geleid, terwijl andere namen geleidelijk zijn uitgestorven.

De Nieuwe Kerk (4)

Nieuw is de kerk niet meer, want ze dateert van 1872. Het is het actuele gebedshuis van de protestantse gemeenschap, gebouwd op de plaats waar vroeger het boerderijtje stond van de familie De Potter.

Het bakstenen gebouw in neogotiek werd ontworpen door architect Charles Van Der Straeten naar de smaak van die tijd. Aan de buitenkant ziet men weinig verschil met een katholieke kerk uit dezelfde periode. Behalve misschien de opengeslagen bijbel boven de ingang deur (4.1), die al meteen duidelijk maakt waar het om gaat:

'Wij prediken niet onszelven, maar Christus Jesus onzen verlosser'.

De torenspits draagt een kruis en daar bovenop draait een weerhaan rond. Die is niet specifiek katholiek of protestants, maar omdat hij kraait bij het aanbreken van de dag, is hij het teken van het nieuw begin. Hij verwijst ook naar de apostel Petrus, zijn verloochening van Jezus en zijn aansluitend berouw. De haan is dus een aansporing tot waakzaamheid.

In de toren zijn twee klokken opgehangen, met opschrift '*De Vlaamsche Olyfberg 1872—J.H.C. Wagener predikant*' (Van Aerschodt, Leuven), die nog altijd via klokkzelen manueel bediend worden. Het is niet makkelijk om ze synchroon te laten luiden. Omdat het gemeentebestuur meende dat hier slechts één klok aanwezig was, werden ze in 1940–1945 niet opgeëist door de Duitse bezetter.

Binnen in de kerk

Soberheid is het eerste wat opvalt. Alle aandacht wordt opgeëist door de centraal opgestelde kansel of **preekstoel** (4.2). In een protestantse kerk is de lezing en de uitleg van Gods Woord het voornaamste deel van de kerkdienst. Op de kansel ligt dan ook altijd een geopende Bijbel.

Oorspronkelijk werd daarvoor alléén de preekstoel gebruikt, maar in recente tijden heeft de **lezenaar** (4.3) een deel van de functie overgenomen. Het hoofdbestanddeel van de lezenaar is de mooie in eikenhout gebeeldhouwde adelaar, symbool van de evangelist Johannes.

Vóór de kansel staat een **tafel** (4.4), geen altaar. Ze wordt gebruikt bij de viering van het sacrament van het Heilig Avondmaal, het protestants equivalent van de eucharistieviering. De betekenis van deze twee begrippen loopt in de beide Kerken tamelijk ver uit elkaar en ook in de verschillende protestantse Kerken zijn de interpretaties verschillend.

Aan de linkerkant staat de **doopvont** (4.5) in blauwe hardsteen, symbool van het tweede sacrament. Zoals in de meeste hervormde kerken wordt ook hier alleen de kinderdoop bediend. Sedert de jaren 1960 geldt in ons land een wederzijdse dooperkenning tussen de verschillende christelijke kerken (rooms-katholiek, protestants, orthodox, anglicaans) en moet je bij overgang niet meer herdoopt worden.

De vijf overige sacramenten uit de katholieke kerk staan bij protestanten niet als sacrament bekend (huwelijk, vormsel, priesterwijding) of hebben geen betekenis (biecht, ziekenzalving). Vandaar het ontbreken van attributen als biechtstoel, wijwater, sacramentskastje en godslamp.

Omdat de vergeving van de zonden alleen door het middelaarschap van Christus mogelijk is, aanvaarden de protestanten geen bemiddeling van priesters, bisschoppen, pausen, heiligen of Maria. Vandaar ook het ontbreken van heiligenbeelden. Op het doksaal staat een **pijporgel** (4.6), dat in 1961 geleverd werd door de Nederlandse orgelbouwer Vierdag uit Enschede. Het heeft zes registers, één klavier met aangehangen pedaal. De gemeentezang in de volkstaal heeft altijd een zeer belangrijke rol gespeeld in de protestantse kerken en de begeleiding door het orgel is daarbij onmisbaar. Toch zijn er ook mogelijkheden voor een kerkkoor, zowel voor het introduceren van nieuwe liederen, als om de sfeer te verhogen op de kerkelijke feestdagen.

De school en het museum (5).

We verlaten kerk en kerkhof, volgen de straat twintig meter naar omhoog en slaan links de Abraham Hansstraat in. Na 80 meter zien we links een wit gebouw, de voormalige lagere school van de protestantse wijk.

Hoewel het onderwijs op het platteland aan het eind van de 18de eeuw nog meer uitzondering dan regel was, streefden onze voorouders er toch naar om hun kinderen de lees-, schrijf- en rekenkunde bij te brengen. Je moet toch je Bijbel kunnen lezen en een beetje *commerce* doen. Automatisch kwam men dan in kloosterscholen of bij een koster-schoolmeester terecht en was de opvoeding uitgesproken katholiek. Dat de zeldzame protestantjes in die omgeving nogal onder druk stonden, spreekt vanzelf. Vanaf 1775 deed men bijgevolg aanvragen bij onze geloofsgenoten in Nederland om hier een eigen schooltje op te richten. Dat ging om allerlei redenen niet door.

Na de val van Napoleon en de samenvoeging met Nederland veranderde de situatie plotseling. Er kwam in het voorjaar van 1815 een protestantse onderwijzer uit Nederland, die hier moest beginnen zonder kinderen, zonder schoolgebouw en zonder leermiddelen. Toch startte hij in een boerenkeuken, maar in 1819 werd een echte school gebouwd, onder één dak met de onderwijzerswoning. De dorpelings moesten de grond aankopen; het gebouw werd voor het grootste deel betaald vanuit Den Haag.

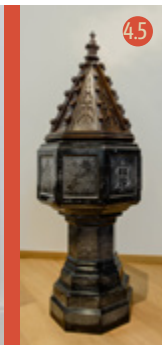
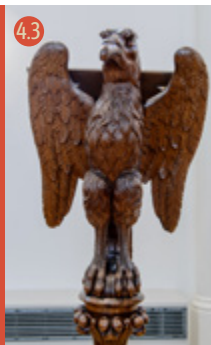

Het werd een eenmansschooltje voor jongens en meisjes van alle leeftijden tussen pakweg vijf en vijftien jaar en dat is zo gebleven tot in 1982. In de 19de eeuw kwamen de onderwijzers uit Nederland; Vlaamse protestantse onderwijzers bestonden immers niet. Vanaf 1887 waren het wel Vlamingen en – meer zelfs – het waren allemaal Horebekenaren en oud-leerlingen van de school.

Abraham Hans

De laatste Nederlandse onderwijzer, Bastiaan Hans, in functie van 1873 tot 1886, had een gezin van 13 kinderen, van wie het middelste de voornaam Abraham meekreeg. Abraham studeerde ook voor onderwijzer, maar werd na enkele jaren journalist bij Het Laatste Nieuws en kreeg zijn grootste bekendheid als Vlaams volksschrijver. Tussen 1910 en 1939 schreef hij meer dan 300 romans en ruim 800 kinderboekjes (5.1), een voorloper van de *'Vlaamse Filmkes'*. Daarnaast was hij een veelgevraagd spreker bij het Willemsfonds en in protestantse kringen.

In 1982, honderd jaar na zijn geboorte, werd een herdenking op het getouw gezet die, via een tijdelijke tentoonstelling in het gemeentehuis, in 1989 (vijftig jaar na zijn dood) leidde tot de opening van het Protestants Historisch Museum Abraham Hans in het toen leegstaande klaslokaal. Geleidelijk werd het museum uitgebreid: de bezoekers vinden er naast memorabilia rond de figuur van Abraham Hans ook heel wat herinneringen aan de vroegere school, een overzicht van de lokale geschiedenis en een aantal onderwerpen in verband met het protestantisme en de Bijbel. Er zijn permanent tweedehandsboeken van Hans te koop, net als andere eigen uitgaven rond de verschillende aandachtspunten van het museum.

Colofon

Uitgegeven in opdracht van de deputatie van de provincie
Oost-Vlaanderen
Jan Briers, gouverneur-voorzitter
Alexander Vercamer, Geert Versnick, Peter Hertog, Jozef Dauwe,
Hilde Bruggeman, Eddy Couckuyt, gedeputeerden
Albert De Smet, provinciegriffier

Auteur: Arnold De Jonge
Redactie: Cornelis Blommaert
Fotografie: Paul Muylaert

Beleidsverantwoordelijke: Jozef Dauwe
Directie Cultuur – dienst Erfgoed
Anneke Lippens, wnd. directeur
Jo Rombouts, diensthoofd
Martine Pieteraerens, coördinatie

Plannen: Toerisme Oost-Vlaanderen Gent
Grafische vormgeving: Ann Huyghe (directie Cultuur)
Druk: ABC Drukkerij, Meerbeke

D/2017/1933/1

Praktisch

Het Protestants Historisch Museum Abraham Hans

Open elke zondag van 1 maart tot 31 oktober van 14.30 tot
17.30 uur en na afspraak.

Abraham Hansstraat 1 · B-9667 Horebeke

contact: Wilfred De Jonge · widejo@skynet.be · 055 49 92 64

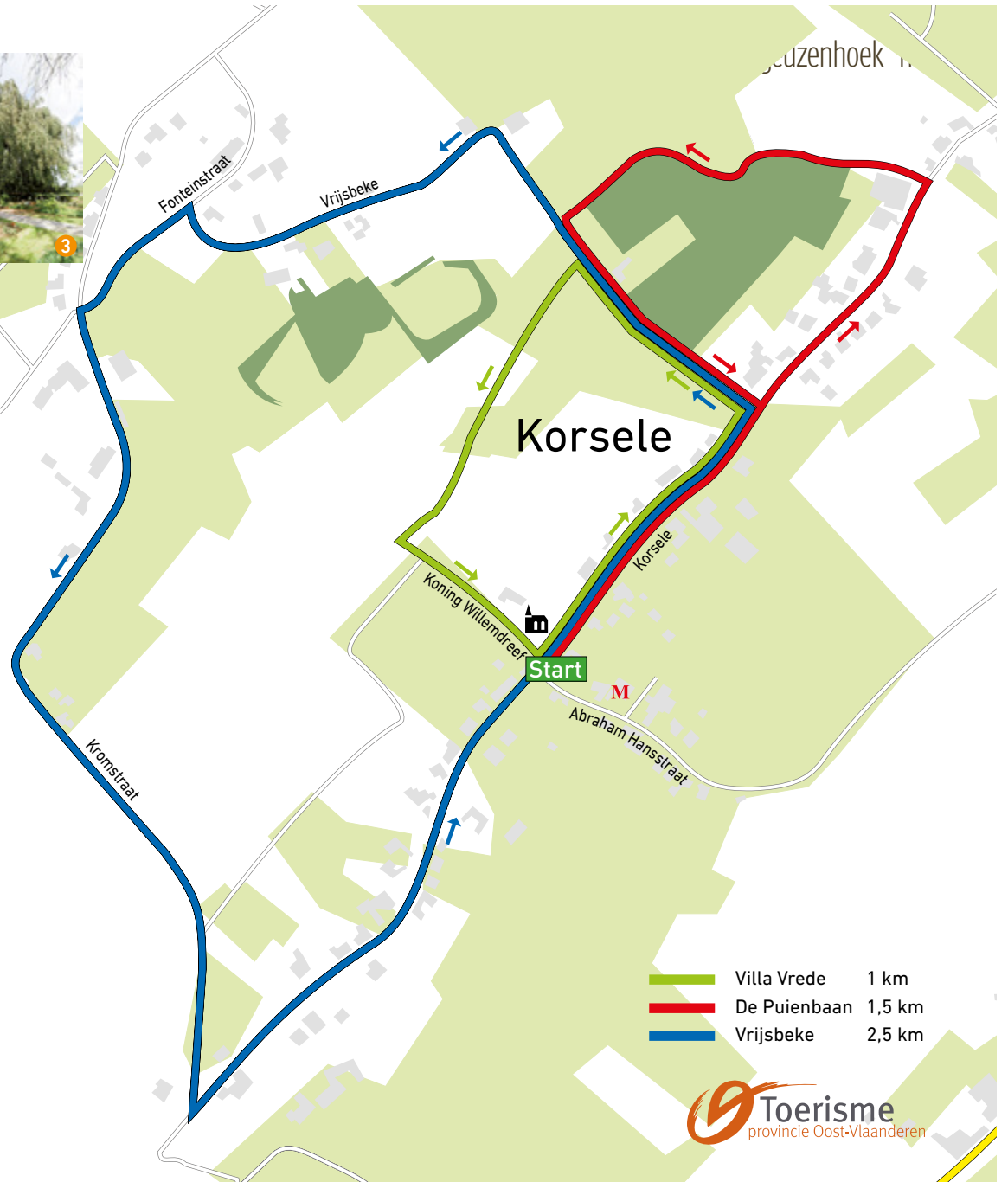
Drie wandelingen

Naast de rondgang uiteengezet in deze erfgoedspreekel
nodigt de groene omgeving uit tot het maken van korte of
langere wandelingen.

Wandeling *A 'Villa Vrede'* (1 km) gaat gedeeltelijk door het
veld en is voorbehouden aan wandelaars met stevig schoeisel
(geen krukken of rolstoelen).

Wandeling *B 'De puienbaan'* (1,5 km) loopt over degelijke wegen.
Wie iets meer tijd heeft, neemt circuit *C 'Vrijsbeke'* (2,5 km).

De rondgang en de wandelingen starten aan de parkeerplaats
naast de kerk.

- Villa Vrede 1 km
- De Puienaar 1,5 km
- Vrijsbeke 2,5 km

Deze uitgave kwam tot stand in samenwerking met
de deputatie van de provincie Oost-Vlaanderen,
het gemeentebestuur van Horebeke,
de Verenigde Protestantse Kerk van België te Horebeke en
het Protestants Historisch Museum Abraham Hans.

Erfgoedspokkels: Oost-Vlaams erfgoed in de kijker
www.oost-vlaanderen.be/erfgoedspokkels